

Οι παρελάσεις, η ευγένεια και ο Ρουσόφ

Σε ρουσσοική γλώσσα, η πολιτική επικαιρότητα θα μπορούσε να «μεταφραστεί» ως εξής: είτε υπάρχει πολιτικός πολιτισμός με καλούς τρόπους, γεγονός όμως που αποτελεί δείκτη αποδοχής παγιωμένων ανισοτήτων και νέων ολιγαρχιών, είτε επιβάλλεται καλλιέργεια φρονήματος, δηλαδή ευγένεια χωρίς καλούς τρόπους, αλλά με παρελάσεις και πολιτική θρησκεία. Όσοι πιστοί προσέλθετε.

Του Σπύρου Τέγου

Ο Ρουσσώ είναι ίσως ο διασημότερος επικριτής των καλών τρόπων στον Διαφωτισμό. Το ιδεώδες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού ήταν η ταυτόχρονη αποδοκιμασία τόσο της τραχύτητας ή των μιλιταριστικών ηθών, όσο και της κοσμικής ευγένειας, και η αντικατάστασή τους με τις αρετές του Διαφωτισμού, κοινωνικότητα, ευγένεια, φιλία, ανεκτικότητα. Ο Ρουσσώ είναι όμως καχύποπτος όχι μόνον απέναντι στην αυλική ευγένεια αλλά σε κάθε μορφή ευγένειας, στρεφόμενος ενάντια στο σύνολο σχεδόν του ευρωπαϊκού διαφωτισμού: οι καλοί τρόποι αποτελούν «προσωπεία» και κώδικες ομογενοποίησης και διάλυσης κάθε στοιχείου ιδιαιτερότητας, ειλικρίνειας και αυθεντικότητας.¹ Ο Ρουσσώ αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε μια «φυσική ευγένεια», που κλίνει περισσότερο προς την έννοια της «ανθρωπιάς» (humanité), υπερβαίνει τα κοινωνικά στεγανά και είναι συμβατή με την έννοια της ειλικρίνειας (sincerité),² και από την άλλη πλευρά σε μια μορφή ανδροπρεπούς ευγένειας, που απορρίπτει την κοσμική πλαδαρότητα και, θα πρόσθετα, είναι συμβατή με τον ενεργό πολίτη (citoyen).

Ο Ρουσσώ ανήκει στους πολιτικούς φιλοσόφους που εισήγαγαν την έννοια του λαού στη νεωτερικότητα: περίφημη η ρήση του στο Κοινωνικό συμβόλαιο για την πρωταρχική αναγκαιότητα του ερωτήματος τι κάνει έναν λαό να είναι λαός.³ Ο ρεπουμπλικανισμός και τα δημοκρατικά ιδεώδη της ρουσσωικής πολιτικής φιλοσοφίας είναι

¹ J.-J. Rousseau, *Λόγος περί επιστημών και τεχνών* [1749], μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Νήσος, 2012, σ. 40: «Όλα τα πνεύματα μοιάζουν σαν να βγήκαν από το ίδιο καλούπι: αδιάκοπα, η ευγένεια απαιτεί και η ευπρέπεια προστάζει. Μονίμως ακολουθούμε συνήθειες, ποτέ τη φυσική μας κλίση. Δεν τολμάμε πια να εμφανιστούμε με το φυσικό μας πρόσωπο. Και μέσα σε αυτόν το διαρκή καταναγκασμό, οι άνθρωποι που απορτίζουν τούτο το κοπάδι που λέγεται κοινωνία, όταν βρεθούν στις ίδιες περιστάσεις θα ενεργήσουν όλοι πανομοιότυπα...»

² P. France, *Politeness and its Discontents. Problems in French Classical Culture*, CUP, 1992, σσ. 71-73, βλ. πιο πρόσφατα, Ph. Raynaud, *La Politesse des Lumières, Les lois, les mœurs, les manières*, Gallimard, 2013, σσ. 127-8.

³ Z.-Z. Ρουσσώ, *Το κοινωνικό συμβόλαιο ή αρχές πολιτικού δικαίου* [1762], μτφρ. Β. Γρηγοροπούλου, Α. Στρίνκχουερ, Πόλις, 2004, σ. 60. Βλ. σχετικά Ε. Balibar, *La crainte des masses. Politique et philosophie avant et après Marx*, Gallilée, 1997, σσ. 101-6.

ευρύτητα γνωστά. Στον *Αιμίλιο*,⁴ η εκπαίδευση του νεαρού Αιμίλιου συμπεριλαμβάνει και την αγωγή του ως πολίτη, το βιβλίο περιέχει άλλωστε μια σύνοψη των βασικών σημείων του *Κοινωνικού συμβολαίου*. Ο Ρουσσώ δεν παραλείπει όμως να αναφερθεί στη διαμόρφωση των τρόπων που οφείλει να υιοθετήσει ο νεαρός Αιμίλιος, καθώς εισέρχεται στα παρισινά σαλόνια, τον αδυσώπητο στίβο όπου κυριαρχεί ο άκρατος κοινωνικός ανταγωνισμός.⁵ Τα δημοκρατικά καθεστώτα όχι μόνον δεν έχουν ανάγκη αλλά οφείλουν να απορρίπτουν ως μοναρχικό/αριστοκρατικό χαρακτηριστικό κάθε έμφαση στην ευγένεια και στη διαπαιδαγώγηση των πολιτών σε αυτήν. Αυτό άλλωστε αποτελεί κοινό τόπο⁶ στην πολιτική επιστήμη της περιόδου και ο Ρουσσώ ριζοσπαστικοποιεί τις συνέπειες της ταύτισης των καλών τρόπων με αριστοκρατικές και μοναρχικές δομές. Από αυτή την άποψη, η εικόνα του ευγενούς πολίτη καθίσταται περιττή ή ακόμη και ύποπτη. Ανάμεσα στον πατριωτισμό του «αγενή» Σπαρτιάτη, που τόσο θαυμάζει ο Ρουσσώ, και τον ευγενή κοσμικό της παρισινής αυλής, παρεμβάλλεται ενδεχομένως ο «ευγενής άγριος», κοινός τόπος των ερμηνειών του *Δεύτερου λόγου για την ανισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους*,⁷ αλλά σίγουρα όχι ο ευγενής πολίτης.

Αν όμως ο Ρουσσώ προκρίνει τη φυσική «ευγένεια της καρδιάς», είναι για τους ίδιους λόγους που προκρίνει τη θρησκεία της καρδιάς στην *Ομολογία πίστewος του Βικάριου από την Σαβοΐα*:⁸ γιατί δεν έχει ανάγκη από κενές τελετουργίες. Μια τέτοια εκδοχή ευγένειας, μιας

4 J.-J. Rousseau, *Αιμίλιος ή περί αγωγής* [1762], μτφρ. Γ. Σπανός, Πλέθρον, 2002.

⁵ Στο ίδιο, IV, σ. 193: «Αν δεν έχουμε την ευγένεια που εκδηλώνεται με κομψότητα, έχουμε εκείνη που φανερώνει τον έντιμο άνθρωπο (honnête homme) και τον πολίτη. Δεν έχουμε πια ανάγκη να προσφεύγουμε στην υποκρισία».

⁶ Montesquieu, *L'esprit des lois* [1748], βιβλίο XIX, *Œuvres complètes*, τ. II, R. Caillois (επιμ.), Pléiade, 1951· David Hume [1742], *Essays Moral, Political and Literary*, Eugene F. Miller (επιμ.), Liberty Fund, 1985, «Of the Rise and Progress of the Arts and Sciences», σ. 126.

⁷ Ζ.-Ζ. Ρουσσώ [1755], *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, μτφρ. Μέλπω Αλεξίου-Καναγκίνη, Κώστας Σκορδύλης, Σύγχρονη εποχή, 1992.

⁸ Πρόκειται για ένα παράρτημα στο εσωτερικό του *Αιμίλιου* με τη μορφή μονολόγου ενός Βικάριου [βαθμίδα στην εκκλησιαστική ιεραρχία], όπου ο Ρουσσώ αναπτύσσει τις θέσεις του περί θρησκείας και των σχέσεών της με την πολιτική.

ευγένειας χωρίς καλούς τρόπους, μιας ευγένειας χωρίς πρακτική πλευρά, είναι όμως δυνατή; Η πολιτεία του *Κοινωνικού συμβόλαιου* μοιάζει να είναι συμβατή με την ευγένεια χωρίς καλούς τρόπους, την ευγένεια με την ελάχιστη δυνατή τυπικότητα.

Η δημοκρατία όμως και η γενική βούληση του λαού που την εμπνυχώνει χρειάζονται και κάτι πέρα από το κοινωνικό συμβόλαιο και τις πολιτειακές αρχές για να ολοκληρωθούν, κάτι περισσότερο από τον ορθολογισμό των πολιτών. Ο Ρουσσώ στρέφεται σε μια κατηγορία τελετουργιών που ενδυναμώνουν τους πολιτικούς δεσμούς της κοινότητας καλλιεργώντας το θυμικό των πολιτών. Η πολιτική θρησκεία και οι τελετές της,⁹ στο τελευταίο πριν το συμπέρασμα κεφάλαιο με το οποίο ουσιαστικά κλείνει το *Κοινωνικό συμβόλαιο*,¹⁰ δεν περιλαμβάνουν κάποια μορφή «δημοκρατικής ευγένειας ή ευπρέπειας». Προεκτείνοντας την προβληματική της πολιτικής θρησκείας στο *Κοινωνικό συμβόλαιο*, ο στοχασμός περί ορίων της θρησκευτικής και πολιτικής ανεκτικότητας ανοίγει τη συζήτηση για το ρόλο των συμβολικών πρακτικών που επιστρατεύει ο Ρουσσώ αποσκοπώντας στην ενδυνάμωση του κοινωνικού δεσμού από την *Επιστολή στον Ντ' Αλαμπέρ* μέχρι το *Σχέδιο συντάγματος για την Κορσική* [1765] ή το έργο *Στοχασμοί για τη διακυβέρνηση της Πολωνίας και τη σχεδιαζόμενη μεταρρύθμισή της* [1772].¹¹ Πράγματι, ο Ρουσσώ, με αφορμή την πολιτική θρησκεία, θέτει το ζήτημα των συμβόλων και των τελετουργιών, θρησκευτικών με την παραδοσιακή έννοια αλλά όχι μόνον, που ενδυναμώνουν με χαρακτηριστικό τρόπο την κοινή συνείδηση των πολιτών και καθιστούν το κοινωνικό συμβόλαιο και τους νόμους του ιερούς: «Υπάρχει λοιπόν μια καθαρά πολιτική ομολογία πίστεως της οποίας τα άρθρα πρέπει να διατυπώνει ο κυρίαρχος όχι ακριβώς ως θρησκευτικά δόγματα αλλά ως αισθήματα κοινωνικότητας, χωρίς τα οποία είναι αδύνατον να

⁹ Δες τα σχετικά σχόλια στην έκδοση του σημαντικότερου ίσως σύγχρονου Γάλλου ειδικού του Ρουσσώ Βιμπο Βερνάρντι, *Du Contrat social*, GF, 2011.

¹⁰ Κ.Σ. IV.8, σσ. 202-216.

¹¹ Μιχαήλ Κ. Κέη, Παλίτροπον, 2006.

είναι κανείς είτε καλός πολίτης, είτε πιστός υπήκοος».¹²

Η θεσμική αποτύπωση του πατριωτισμού μέσω τελετών, αγώνων και παρελάσεων αποκτά για τον Ρουσσώ ιδιαίτερη σημασία καθώς οδηγεί στην εμπέδωση της κοινής ταυτότητας με θυμικό, προλογικό μιν, πλιν πρακτικό και αποτελεσματικό τρόπο.¹³ Μάλιστα, όπως ορθά υποστηρίζεται,¹⁴ η έμφαση δίνεται στη Γενεύη ή την Πολωνία όπου, σε αντίθεση για παράδειγμα με την αγροτική και εξισωτική δομή της Κορσικής, η ανάπτυξη της πολυτέλειας, η κοινωνική ανισότητα και οι διακρίσεις που προκαλεί καθιστούν περισσότερο αναγκαία την ενδυνάμωση του πατριωτισμού μέσω συναισθηματικών δεσμών οι οποίοι εμπενδώνονται με τελετουργίες, φεστιβάλ και παρελάσεις.

Στην περίπτωση των τελετουργιών των καλών τρόπων, η κενότητα ταυτίζεται, όπως είδαμε, με τους αυτοματισμούς των τελετουργιών, το συναισθηματικό αποτύπωμα των οποίων εμφανίζεται σχεδόν μηδενικό. Κατά τον Ρουσσώ, οι αυλικόι τρόποι καθιστούν τους ανθρώπους μαριονέτες χωρίς εσωτερικότητα, όπως ισχύει και για τους επικριτές των τρόπων της αστικής τάξης – που είναι τελικά κάτι άλλο από κακέκτυπα των αυλικών; –, από τον 19ο αιώνα έως σήμερα. Αντίθετα, οι αθλητικοί αγώνες, τα φεστιβάλ και οι παρελάσεις στο πλαίσιο μιας κοινότητας ενδυναμώνουν την κοινή συνείδηση και αναδεικνύουν την ατομική και συλλογική ανεξαρτησία, η οποία θεμελιώνεται στη συνείδηση, διαθέτει δηλαδή βάθος και εσωτερικότητα. Τούτο όμως πάντα με την αρωγή μιας πολιτικής θρησκείας – αναγκαία άλλωστε προϋπόθεση για τη συγκρότηση του λαού μέσω της γενικής βούλησης.¹⁵

Αυτή η ανάλυση θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα επίκαιρων στοχασμών. Η πολιτική επικαιρότητα θα μπορούσε να «μεταφραστεί» σε ρουσσωική γλώσσα ως εξής: είτε υπάρχει πολιτικός πολιτισμός σε καλούς τρόπους, γεγονός όμως που αποτελεί δείκτη αποδοχής

¹² Κ.Σ. IV.8, σ. 214.

¹³ A. Stütz, *Liberal Loyalty. Freedom, Obligation and the State*, Princeton University Press, 2009, σσ. 132-136.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 133.

¹⁵ Βλ. E. Balibar, *La crainte des masses*, ό.π., σ. 104.

παγιωμένων ανισοτήτων και νέων ολιγαρχιών, ενδεχομένως πολύ λιγότερο ελκυστικών από τη σκοπιά των τρόπων τους σε σχέση με την προεπαναστατική Γαλλία, είτε επιβάλλεται καλλιέργεια φρονήματος, δηλαδή ευγένεια χωρίς καλούς τρόπους αλλά με παρελάσεις και πολιτική θρησκεία. Όσοι πιστοί προσέλθετε. Θα μπορούσε βέβαια να τεθεί το ενδιαφέρον ερώτημα των τρόπων και του φρονήματος των μεσαιών τάξεων ή στρωμάτων, υβριδικών αποτελεσμάτων της ταξικής πάλης των αιώνων που ακολούθησαν τη γαλλική επανάσταση, ιδίως όταν φέρονται ιδιαίτερος αντιπρωικά, σαν να μη διαθέτουν φρόνημα, αλλά μάλλον ούτε και τρόπους. Επίσης σε καθαρά ρητορικό επίπεδο δεν προκαλούν καμία από τις συγκινήσεις που προκαλεί η λέξη *λαός* και τα παράγωγά της. Τα μεσαιά στρώματα μοιάζουν τόσο γκριζα όσο είναι ορισμένες φορές η ίδια η πραγματικότητα.

Μένει φυσικά να αναρωτηθεί κανείς, στο πλαίσιο μιας δημοκρατίας με πολιτική θρησκεία και παρελάσεις, τι γίνεται με τις ανισότητες, όχι μόνο μεταξύ της διεφθαρμένης ελίτ και του λαού, αλλά και των πολλών, μικρότερων και συνθετότερων ανισοτήτων εντός του λαού. Η γαλλική επανάσταση, εμπνεόμενη και από τον Ρουσσώ, δοκίμασε να τιθασεύσει το σύνολο των ανισοτήτων με ένα συνδυασμό ιδεολογικού ενθουσιασμού και πραγματισμού, εισάγοντας την έννοια του δημοκρατικού φόρου (*impôt républicain*), ο οποίος αποτελεί σημείο αναφοράς στη γαλλική αριστερή παράδοση. Πρόκειται όμως για σύνθετο εργαλείο, η εφαρμογή του οποίου συχνά απαιτεί χρόνο. Η πολιτική θρησκεία του πατριωτισμού μοιάζει απαραίτητη, όπως και οι παρελάσεις, καθώς πολλοί ελπίζουν τουλάχιστον ότι βοηθάει στη διαμόρφωση ισχυρού φρονήματος, ώστε να αντέχει κανείς τη μετάθεση της λύσης αυτών των προβλημάτων στο μέλλον, που σύμφωνα με τον Αλτουσέρ, στην πολιτική διαρκεί πολύ.¹⁶ ●

Ο Σπύρος Τέγος είναι λέκτορας νεότερης φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

¹⁶ L. Althusser, *Το μέλλον διαρκεί πολύ. Τα γεγονότα* [1992] μτφρ. Α. Ελεφάντης, Ρ. Κυλινητρέα, Ο Πολίτης, 1992.